

УДК 378.046-21.68:331.101-051

ЮЛІЯ КУЗЬМЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Україна, Херсон, Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради)

YULIYA KUZMENKO,

candidate of pedagogics, assistant professor

(Ukraine, Kherson, Communal Higher Educational Establishment «Kherson Academy of Continuing Education» of Kherson Regional Council)

Соціально-економічні фактори розбудови національної системи освіти в Україні (1991–2004 рр.)

Social and Economic Factors of Building of National Education in Ukraine (1991–2004)

У статті окреслено етапи становлення і розвитку національної освітньої системи у 1991–2004 рр.; охарактеризовано освітні нормативно-правові документи, що визначали освітню політику в державі; вказано економічні причини, що призвели до освітянської кризи досліджуємого періоду.

Завдяки аналізу обсягів бюджетного фінансування освіти України з позицій світового досвіду з цього питання було встановлено, що видатки Державного бюджету на освіту становлять досить низький процент ВВП. Дана оцінка розвитку освітнього потенціалу в незалежній Україні через аналіз статистичних даних (грамотність серед дорослого населення, сукупна частка учнів, індекс рівня освіти), що є важливими складовими у розрахунках індексу людського розвитку. Окреслено позитивні та негативні чинники, що впливали на нарощення рівня освітньої складової людського капіталу. З'ясовано, що практика впровадження ідей інвестування в людський капітал у 1991–2004 рр. в основному мала низьку реалізацію.

Ключові слова: *система освіти України, реформування, освітянське законодавство, індекс людського розвитку, соціально-економічні фактори.*

The article in historical and pedagogical context exposed changes of principles and strategies of development of education of Ukraine; it is outlined transitional processes (from educational system of the USSR to building of proper national system of education); it is focused on the stages of formation and development of national educational system in 1991–2004 years; it is given division into periods of evolution of educator's legislation; it is characterized normative and legal documents of Ukraine that determined educational politics in the State and carrying out of reforms in educational branch by the government; it is defined economic reasons that caused educational crisis of researched period. It is described State power of influence on forming of educational component of people's capital of specialists in the search of ways of forming of qualified and competitive labor plover, acknowledgement of Ukrainian diplomas on the world labor market, building of educational infra-structure which permitted to use for young generation of workers kept knowledge, skills, habits and experience in its further labor activity on manufacture or in sphere of services. It is coordinated – exhaustion of post Soviet size of functioning of educational system of Ukraine led to reforming of national education, component of which was development of market of educational services and all this was held in a discrepant way. St is exposed dependence of development of educational branch from demands and tendencies of development of social manufacturing.

Thanks to analysis of volumes of budget financing of educational of Ukraine with positions of world experience of this question it is established that money of State budget on education have rather low percentage of internal gross product. It is outlined the aspect of historical assessment of educational potential in independent Ukraine, it is given statistical facts (literacy among adults, general quantity of pupils, index of level of education) that were important components in calculations of index of people's development in Ukraine. It is cutline positive and negative factors that influenced on grafting of level of educational component of people's capital. It is coordinated that in spite of the fact that in the 90-th years of the XX-th century theory of people's capital had its supporters in Ukraine, unfortunately practice of inculcation of ideas of investment in people's capital in 1991–2004 years in general had low realization.

Key words: *system education of Ukraine, reforming, educational legislation, index of people's development, social and economic factors.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Кардинальні зміни в Україні, які спостерігаються сьогодні, обумовлені швидким темпом науково-технічного прогресу, соціально-економічними та політичними змінами, що знаходять своє відображення у реформуванні діяльності усіх соціальних інститутів і в першу чергу системи освіти. Однією з причин таких реформ в освіті є проблема пошуку шляхів нарощення людського капіталу фахівців різних галузей. Тому на сьогодні одна з ключових тенденцій ХХІ ст. – створення моделі суспільства знань, яке зрозуміло орієнтовано на високий рівень освіти й високоякісний людський капітал.

Аналіз досліджень і публікацій... Виникнення і розвиток теорії людського капіталу пов'язані з іменами таких вчених-економістів, як Т.Шульц, Г.Беккер, Л.Туроу, Я.Мінсер. Завдяки цій теорії вкладення в людину стали розглядатися як джерело економічного прогресу не менш важливе, ніж звичайні капіталовкладення, оскільки нарощування людського капіталу – необхідна умова зростання валового національного продукту, зміцнення економіки, стабільності й багатства населення нашої країни.

Сьогодні широке коло науковців (Т.Борова, О.Гришнова, Г.Євтушенко, В.Кремень, В.Куценко, Д.Нестерова, Т.Пушкарьова, К.Сабір'янова, С.Савельєв, Н.Тюхтенко) продовжують досліджувати даний аспект у різних наукових напрямках: філософському, соціологічному, економічному, педагогічному.

Формулювання цілей статті... Мета даної статті – висвітлити соціально-економічні фактори розбудови національної системи освіти в Україні у 1991–2004 роках.

Виклад основного матеріалу... Становлення нової незалежної держави України було обумовлено низкою зовнішніх та внутрішніх чинників. Серед зовнішніх варто назвати: синхронне посилення відцентрованих тенденцій у більшій частині республік, катастрофічна ситуація в економіці СРСР, застарілість матеріальної бази більшості виробництв із неконкурентною продукцією, відставання у науково-технічному ракурсі усіх галузей, відсутність інвестування в людський капітал, напруження соціально-політичної ситуації, домінуюча роль у керівництві країни Росії і намагання збереження цієї тенденції і в подальшому та ін. Серед внутрішніх чинників, що зумовлювали стартові умови розгортання державотворчого процесу, О. Бойко називає такі: існування в Україні системи формально легітимних (законних за радянським правом) органів державного управління; бажання київської номенклатури звільнитися з-під опіки центру; певна стабільність українського товарного ринку; активізація націонал-демократичного крила політичних сил республіки; післяпучкове посилення відцентрованих настроїв у суспільній думці; дотримання політичного нейтралітету армійськими формуваннями, небажання правоохоронних органів виступити проти власного народу; багатовікова боротьба народу за створення власної незалежної держави [1, с. 567]. Тому поява Акта про незалежність України та відмова від принципів Союзу була цілком закономірною. Зрозуміло, що проголошення незалежності – це відправна точка відліку нового етапу розвитку історії України, в тому числі і національної системи освіти. Ці процеси мали свої особливі механізми становлення освіти пострадянського періоду, в тому числі і в контексті змін орієнтирів та стратегій її розвитку, формування освітньої політики тощо. Підтвердження цьому знаходимо в освітніх нормативно-правових документах того часу: Закон України «Про освіту» (1991 р.), «Про ратифікацію визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні» (1999 р.), Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), «Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір» (2004 р.) та ін.

Так, прийнятий у 1991 р. базовий Закон України «Про освіту» вводив в дію Закон Української РСР «Про освіту», що визначав загально правові засади функціонування та розвитку освіти в Україні. Закони України прямої дії (Закон України «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.)) окреслювали правові, організаційні, фінансові відношення у освітніх підрозділах, визначали їх фінансово-господарську діяльність та стосувалися регламентації матеріально технічної бази навчальних установ.

Верховна Рада активно почала проводити зміни в освітній політиці: прийняття документів з питань освіти, в тому числі і законів прямої дії, видання указів президента, урядових постанов, розробка інструкцій. Відбувалися перехідні процеси: від освітньої системи СРСР – до вибудови власної національної системи освіти. Варто зауважити, що робота над вдосконаленням правового поля в освітньому просторі здійснювалася постійно, проводиться вона і на сьогодні. Зрозуміло, що цей процес має свої етапи. У дослідженні Є.Краснякова представлена дуже вдала, на нашу думку, періодизація розвитку українського освітянського законодавства [3]:

Першим етапом еволюції освітянського законодавства стало обґрунтування нових підходів до цього процесу, прийняття 25 травня 1991 року Закону України «Про освіту», створення у 1992 р.

Академії педагогічних наук України як вищої галузевої наукової установи.

Другим етапом став I з'їзд педагогічних працівників держави. Цей з'їзд прийняв, а Кабінет Міністрів затвердив окремою постановою Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») – перший стратегічний документ розвитку вітчизняної системи освіти.

Третій етап – це теоретичні обґрунтування підготовки змін і доповнень до Закону України «Про освіту», проведення парламентських слухань з питань подальшого розвитку освіти, прийняття нової редакції закону 23 березня 1996 р., прийняття Конституції України 28 червня 1996 р.

Четвертий етап пов'язаний з теоретичним обґрунтуванням ухвалення законів прямої дії, які б регулювали відносини у підсистемах освітньої галузі.

П'ятий етап – це втілення в життя окремих положень освітніх законів прямої дії через розробку нормативно-правової бази (стандартизація змісту освіти, ліцензування, атестація та акредитація навчальних закладів, гуманізація та демократизація освіти, методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості тощо.)

Шостий етап – обґрунтування подальшого розвитку законодавства України про освіту, а також прийняття на загальнодержавному рівні єдиного стратегічного документа, який визначив довготривалі пріоритети державної політики у сфері освіти. Таким документом стала Національна доктрина розвитку освіти (17 квітня 2002 р.).

Нормативно-правова база освіти визначає освітню політику України – це спроба розробити модель національної освіти, яка б відображала ефективну стратегію діяльності управлінської ланки системи освіти на ринку освітніх послуг, праці та капіталу та забезпечила подальший розвиток України на шляху незалежності за складних соціально-економічних умов. Нова модель вітчизняної освіти повинна була, з одного боку, відповідати реаліям посттоталітарного суспільства, а, з іншого, стати національно зорієнтованою та органічно ввійти у загальноосвітні світові процеси.

Що стосується визнання ідей розвитку людського капіталу на державному та науковому рівні, то варто відмітити, що прихильників вона своїх мала і коло їх постійно розширювався. Щодо їх впровадження в український освітній простір то цей процес не мав широкого розповсюдження, оскільки на тлі економічної кризи в країні поглиблювалася освітня криза. Складна економічна ситуація не сприяла інвестиціям в освіту. У той же час аналіз нормативно-правових документів показав, що освітній складовій людського капіталу фахівців держава все ж таки приділяла вагомий увагу, зокрема у пошуку шляхів формування кваліфікованої та конкурентоздатної робочої сили, визнання українських дипломів на світовому ринку праці.

У складних економічних умовах освітні заклади виживали. Зміни стосувалися в основному змісту націоналізації освітнього простору (переоцінка донедавна панівних поглядів, орієнтирів, настанов поведінки; повернення до традиційних цінностей української культури; формування національних форм світобачення; сплетіння системи цінностей української і західної цивілізації та ін.), що було прописано у програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.). Як відмічає О. Бойко, «планові зміни мали бути доволі масштабними, адже стосувалися понад 48 тис. закладів та установ, у яких навчалося майже 5 млн. учнів та студентів.

У процесі реформування всіх ланок освіти наголос було зроблено на:

- 1) деідеологізації та демократизації навчального процесу;
- 2) зв'язку освіти з національною історією, культурою і традиціями;
- 3) забезпеченні свободи творчості педагогам-новаторам;
- 4) урізноманітненні системи навчальних закладів з метою врахування інтересів і нахилів підростаючого покоління, а також реальних потреб суспільства. ...В середині 90-х років у системі вищої освіти виникло майже 500 недержавних навчальних закладів...
- 5) поступовому приведенні у відповідність мови навчання у школах до етнічного складу населення» [1, с. 607].

Надалі також відбувалося вичерпання пострадянського формату функціонування освітньої системи України. У 2000 році реформування освіти було продовжено із введенням для реалізації проекту «Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи». Суть змін становили інтеграція і глобалізація соціально-економічних процесів, демократизація, прагматизація та індивідуалізація процесу навчання. Освіта стала однією із галузей, що забезпечує людський розвиток суспільства.

Важливими і показовими для оцінки освітнього потенціалу країни виступає серія показників про кількість навчальних закладів та кількість їх випускників, рівень забезпечення вчителями загальноосвітніх шкіл, фінансування освітньої галузі, розмір видатків на 1 учня (студента) та ін.

Так, у 2003 р. в Україні валовий показник охоплення навчанням становив 79,6 %, а кількісний показник студентів вищих навчальних закладів на 10000 населення збільшилася з 316 осіб у 1990 році до 512 у 2003 р. Валовий показник охоплення навчанням в середньому по світу станом на 2003 р. становив 65 %; в країнах, що розвиваються – 61 %, високорозвинених – 94 %, у країнах

Східної Європи та СНД – 77 %. Це свідчить про те, що населення України має високий освітній потенціал і бажання навчатися.

У той же час, на жаль, рівень працевлаштування фахівців і до сьогодні залишається дуже низьким. Указ «Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів і працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» (1996 р.) був націлений на вирішення даного питання, але він не зміг вирішити дані проблеми. Передбачалося забезпечити відповідність профілю підготовки спеціалістів перспективним потребам як країни загалом, так і окремих її регіонів, засобом підписання контракту між абітурієнтом (навчання за рахунок бюджетних асигнувань) та ректором ВНЗ про обов'язкове відпрацювання трьох років на державному підприємстві після закінчення навчання.

Проблематикою стану фінансування освітньої галузі займається широке коло науковців: О.Василик, В.Гейсць, В.Глушенко, О.Д. Бойко, С.О.Черепанова, В.Б. Тропіна, В.Куценко, Е.Лібанова, І.Лютий, Н.Новіков, Т.Оболенська, К.Павлюк, Д.Полозенко, П.Саблук, І.Чугунов та ін. Усі вони стверджують, що рівень державного фінансування системи освіти в Україні недостатній, а тому держава втрачає передові позиції щодо рівня освіченості громадян. Не дивлячись на те, що теорія людського капіталу на теренах України мала своїх прихильників і підтримку (особливо з боку науковців), на жаль, практика впровадження ідей інвестування в людський капітал у 1991-2004 рр. в основному мала низьку реалізацію.

Аналізуючи обсяги бюджетного фінансування освіти за 1991–2004 рр. [4, с. 15] (табл. 1) зазначимо, що видатки на освіту у процентному співвідношенні до всіх державних витрат у середньому не перевищують 15 %. Видатки на освіту становлять досить низький процент ВВП, де домінуючими статтями видатків Державного бюджету є видатки на вищу освіту.

Таблиця 1

Державні видатки на освіту в Україні (1991-2003 рр.)

Роки	Державні витрати на освіту (у % до всіх державних витрат)	Державні витрати на освіту (у % до ВВП)
1991	14,0	4,6
1994	10,2	5,3
1998	14,6	4,4
2000	14,7	4,2
2003	19,8	5,8

Законом України «Про освіту» передбачено, що на освіту щороку слід спрямовувати не менше 10 % національного доходу. Реально державні видатки на освіту у порівнянні з 1990 роком скоротилися майже вчетверо (у 1990 р. на потреби освіти виділялося 3,8% ВВП, у 2000 р. – відповідно, 1,18% ВВП 1990 р.). Наприклад, у 1991 р. планові витрати на науку з державного бюджету становили 3,1 % ВВП, в 1995 р. – 0,62 %, а в 1999 р. взагалі лише 0,4 %; у 1992 р. частка консолідованого бюджету на розвиток освіти становила – 12,6 %, у 1994 р. – 9,5 %; у 1994 році виконання бюджетного фінансування на освіту становило – 64 %, науку – 60 %. [1, с. 609, с. 607, с. 597].

Як показує світовий досвід, видатки на освіту повинні становити не менше 5 % ВВП. Так, наприклад, станом на 1995 рік державні видатки на освіту (% ВВП) у Австралії становлять 5,6 %, у Австрії – 5,5 %, Великобританії – 5,5 %, Данії – 8,3 %, Канаді – 8,3 %, США – 5,3 %, Швеції – 8% [2]. Експерти ЮНЕСКО стверджують, що мінімальна можлива їх частка – 3,5 %. Якщо ж фінансування нижче цього показника то неминучими стануть розпад інфраструктури освітньої системи та виникнення освітньої кризи. Тому уряди економічно розвинутих країн збільшують витрати на освіту.

У 1991–2000 роках в Україні були наявними ознаки глибокої освітньої кризи, що впливала на зниження професійного рівня та плінність педагогічних кадрів: мала зарплата та її затримка, а пізніше й заборгованість виплат; залишковий принцип фінансування освіти, що призводило до занепаду матеріально-технічної бази та зростання кількості аварійних закладів освіти; професійно орієнтована інформаційна і методична ізоляція; інфляція та зростання цін; необхідність вдаватися до інших видів заробітку з метою виживання, наприклад, комерційного («челночники»); висококваліфіковані фахівці від'їжджали за кордон як працевлаштовуватися так і на постійне місце проживання до 10 тис. дипломованих спеціалістів щорічно (це явище отримало назву «відплив умів») та ін.

Зокрема, С. Ніколаєнко при розгляді 2002 р. питання «Про виконання законодавства щодо розвитку загальної середньої освіти в Україні» наголошував, що, незважаючи на підвищення загального рівня освіти й виховання молоді, наявні ознаки освітньої кризи: мізерне фінансування сфери освіти – близько 4 % ВВП; застаріла матеріально-технічна база; брак

навчальних програм, підручників, посібників, технічних засобів навчання; засилля в засобах масової інформації бездуховності, некомпетентності; зневага до професії вчителя; нестача педагогічних працівників у школах; відсутність єдності у діях гілок влади щодо вирішення проблем освіти; недостатня участь громадськості, суспільства, батьків у житті школи.

Низька оплата праці педагогів та її не систематичність (інколи у формі бартеру) сприяло росту заборгованості по її виплаті. Така ситуація призводила до страйків, наприклад, на кінець 1998/1999 навчального року страйкували 4,2 тис. вчителів зі 165 загальноосвітніх навчальних закладів України.

Тому не дивно, що професія вчителя не була престижною, спостерігався низький рівень професійної підготовки та відповідального відношення до роботи. Це пов'язано в першу чергу з скороченнями в цій галузі та низьким рівнем заробітної плати. Д. Бойко стверджує, що «вже на початку 1995 р. через низьку соціальну захищеність загальноосвітні школи втратили 46 тис. учителів. У професійній школі не вистачає 25 % майстрів виробничого навчання. Лише протягом 1994/95 навчального року із вузів пішло 7 тис. викладачів, більшість з них кандидати та доктори наук» [1, с. 607–608]. У 1996 р. вищі навчальні заклади залишило понад 5 тис. викладачів, де 2 тис. кандидати та доктори наук. У 1998 р. було скорочено 7,5 тис. педагогічних працівників дошкільних закладів та 34,5 тис. вчителів загальноосвітніх шкіл, у 1999 р. – 18,9 тис. вчителів.

Також важливою і показовою для оцінки освітнього рівня людського капіталу виступає серія показників про розмір видатків, які нараховувались на одного учня (студента) на різних рівнях освіти. Так, величина державних видатків 1995 р. у розрахунку на 1 учня (студента) у гривнях і на основі середньорічного обмінного курсу – в доларах становила: у середніх закладах освіти – 193,8 гр. (128,9 \$), у ПТУ – 349,6 гр. (233,1 \$), у державних вищих навчальних закладах (у середньому) – 242,9 гр. (161,9 \$) [4, с. 17]. Як бачимо, це наявний дисбаланс між обсягом завдань, які визначаються державою перед освітою, та обсягами фінансового забезпечення для їх реалізації. Коштів, які виділялися державою для надання освітніх послуг на кожну територію, не вистачало інколи навіть на покриття базових статей витрат: заробітну плату, нарахування на заробітну плату, за енергоносії. Спостерігався стійкий дефіцит бюджетних коштів, що виділялися освітнім установам.

Усі показники, що були розглянуті вище, дозволяють схарактеризувати рівень нагромадження людського капіталу через індекс людського розвитку. Моніторинг звітів ООН про людський розвиток за 1991-2000 рр. [5] (табл. 2) засвідчує, що такі освітні характеристики як грамотність серед дорослого населення, сукупна частка учнів, індекс рівня освіти обумовлюють ІЛР і дозволяють визнавати Україну як державу з середнім рівнем людського розвитку.

Таблиця 2

Розрахунки ІЛР в Україні (1991-2004 рр.)

Рік	Грамотність серед дорослого населення (%)	Сукупна частка учнів (%)	Індекс рівня освіти	Очікувана тривалість життя (роки)	Індекс тривалості життя	Реальний ВВП на душу населення (дол. ПКС) \$	Індекс реального ВВП на душу населення	Індекс людського розвитку
1991	-	-	-	-	-	-	-	0,750
1992	95,0	70,0	0,893	69,4	0,740	3910	0,612	0,748
1994	99,0	68,4	0,888	68,0	0,717	2718	0,551	0,719
1995	99,0	68,7	0,889	67,5	0,708	2361	0,528	0,708
2000	99,0	73,56	0,905	67,9	0,715	3816	0,608	0,743
2001	99,0	75,44	0,911	68,33	0,722	4350	0,630	0,754
2004	99,0	77,53	0,918	68,22	0,720	6394	0,694	0,777

Висновки... У період з 1991р. по 2004 р. було зроблено суттєві кроки в розбудові вітчизняної системи освіти. Серед позитивних факторів, що впливали на нарощення рівня освітньої складової людського капіталу, слід назвати: розроблення нової законодавчої бази освітньої галузі; оновлення змісту освіти (демократизація, прагматизація та індивідуалізація процесу навчання); виникнення нових типів навчальних закладів (поряд з класичною загальноосвітньою школою з'явилися ліцеї, гімназії, коледжі); створення вітчизняних підручників, навчальних посібників і педагогічної преси.

Серед негативних: підхід до створення національної освітньої системи на основі реформування, тоді як у світі визнано найкращими зміни на основі модернізації; систематичне

недофінансування освітньої галузі (приблизно на 40-60 %); висока кількість студентів вищих закладів освіти, що навчаються на платній основі (їх питома вага у 2003/04 н.р. склала 60 %), надлишок висококваліфікованої робочої сили призвів до її знецінення на ринку праці; низький рівень зарплати педагогічних кадрів та зниження престижності науково-педагогічної праці, що призвело до ускладнень кадрових проблем в галузі; від'їзд з країни висококваліфікованих фахівців; низький рівень матеріально-технічної бази освітніх закладів (недостатня забезпеченість підручниками, навчально-методичною літературою, комп'ютерною технікою та ін.).

Перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямку вбачаємо у вивченні особливостей формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки у XXI столітті.

Список використаних джерел і літератури / References:

- 1.Бойко О. Д. Історія України: посібник / О.Д. Бойко. – К. : «Академвидав», 2004. – 656 с. / Wojko O.D. Istoryia Ukrayiny: posibnyk (History of Ukraine: Textbook)/ O.D. Wojko. – K. : «Akademyvydav», 2004. – 656 s. [in Ukrainian]
- 2.Всемирный доклад по образованию. – 1998, Париж, ЮНЕСКО. –158 с. / Vsemyrnyi doklad po obrazovaniyu. (International Report on Education) – 1998, Paryzh, YNESKO. –158 s. [in Russian]
- 3.Красняков Є.В. Перспективи освітнянського законодавства України / Є.В. Красняков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Krasniakov.pdf. – Загол. з екрану. / Krasnyakov Ye.V. Perspektyvy osvityanskoho zakonodavstva Ukrayiny (Perspectives of Educational Legal Base of Ukraine) / Ye.V. Krasnyakov. [Elektronny'j resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Krasniakov.pdf. – Zagol. z ekranu. [in Ukrainian]
- 4.Куклін О.В. Основні тенденції розвитку освітнього потенціалу / О.В.Куклін. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 22 с. / Kuklin O.V. Osnovni tendenciyi rozvytku osvitniho potencialu (Main Tendencies of Educational Potential Development) / O.V.Kuklin. – Cherkasy : ChNU imeni Bogdana Khmelnytskoho, 2008. – 22 s. [in Ukrainian]
- 5.Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки : монографія. – 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Krasniakov.pdf. – Загол. з екрану. / Ukrayina: Strategichni priorytety. Analitychni ocinky (Ukraine: Strategic Priorities. Analitic Evaluations) : monografiya. – 2006. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Krasniakov.pdf. – Zagol. z ekranu. [in Ukrainian]

Дата надходження статті: «12» жовтня 2015 р.

Стаття прийнята до друку: «27» жовтня 2015 р.

Рецензенти:

Слюсаренко Н. – доктор педагогічних наук

Жорова І. – доктор педагогічних наук

Кузьменко Юлія – доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних та технологічних дисциплін Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, кандидат педагогічних наук, доцент, e-mail: geoeconomika@mail.ru

Kuzmenko Yuliia – assistant professor of chair of theory and methodic of teaching of natural, mathematical and technological disciplines Communal Higher Educational Establishment «Kherson Academy of Continuing Education» of Kherson Regional Council, candidate of pedagogics, assistant professor, e-mail: geoeconomika@mail.ru